

LATIVUS ÉS INFINITIVUS KAPCSOLATA A SZAMOJÉDBAN

HAJDÚ PÉTER

A régi magyar *nap-levő*, *Nēmvaló Nēmvaгы* típusú szerkezeteket N. SEBESTYÉN IRÉN olyan jurák-szamojéd szóösszetételekkel vetette össze, amelyeknek második tagja a létige nominális értelmű *ηäe* töve: Oks. *puχūηäe pīn' sīrkekar'* 'Hallo Alte [Alte wesen], sieh doch hinaus!' (ALH. IX, 47 kk.; NyK. LIX, 53—4). A *-ηäe* elem szerepét vizsgálva N. SEBESTYÉN IRÉN két csoportra osztja az idetartozó példákat. Első csoportjában a *ηäe* 'Wesen, existierend, seiend' jelentésben szerepel (l. a fenti példát), a második csoportba pedig azokat a szerkezeteket sorolja, amelyek ragtalan határozóknak minősülnek: O. *sā́r'ōηäe χāmjeδ'* 'als Wolken begaben sie sich herab'; *mań χūtīηäe χāntādm'* 'ich verwandle mich in einen Kuckuck'; (C.) *jēseam jeado ηae jādanū* 'ich schmiede das Eisen zu Kesseln' stb.¹

Az idetartozó adatok számbavétele arról győz meg bennünket, hogy nem elszigetelt, csak bizonyos kifejezésekben meglevő sajátságáról van itt szó, hanem olyan jelenségről, mely az egész jurák nyelvterületen és az irodalmi nyelvben is sokféle funkcióban, gyakran jelentkezik. Teljes, de még bőséges adattár közlésére sincsen mód, sem szükség, ezért csak egy-két példán mutatom be, milyen mondattani szerepben alkalmazható a szóban forgó szerkezet.

A *ηäe* elemű szerkezet lehet:

1. a mondat egyszámú alanya: Командирнґә, мя "ма" хамады 'Товарищ командир, наш чум готов' (TP. 134)² [= tkp. parancsnok-levő];

¹ Ez a kettős csoportosítás csak a tanulmány német változatában található (ALH. IX, 47—8). Az előzőleg magyar nyelven kiadott változat — mely N. S. I. kéziratos doktori értekezésének kisebb módosításokkal ellátott egyik fejezete — csak az első csoportban nyilvántartott funkciót tárgyalja.

² A szokásostól eltérő rövidítéseim:

CL. = Samojedische Volksdichtung. Gesammelt von M. A. CASTRÉN. Herausgegeben von T. LEHTISALO. Helsinki 1940.

DJ. = KAI DONNERS Kamassisches Wörterbuch. Bearbeitet und herausgegeben von A. J. JOKI. Helsinki 1944.

DLN. = Г. Д. Вербов: Диалект лесных ненцев. Л. 1936. Кézirat a leningrádi Институт Этнографии АН. көпүтáрабáн.

JaPi. = Языки и письменность Народов Севера I. М.—Л. 1937.

MIJN. = Н. М. Терещенко: Материалы и исследования по языку ненцев. М.—Л. 1956.

NJa. = Э. Н. Куприянова—Л. В. Хомич—А. М. Щербакова: Ненецкий язык. Л. 1957.

PrSz. = Г. Н. Прокофьев: Самоучитель ненэцкого языка. М.—Л. 1936.

PTSzI. = А. П. Пырерка—Н. М. Терещенко: Русско—ненецкий словарь. М, 1948.

SzGr. = Г. Н. Прокофьев: Селькупская грамматика. Л. 1935.

2. a mondat többszámú alanya: Хувы' няна няргъянангэ мимандо' сер' хэсь едтеяд' 'На утро красные намеревались ехать дальше' (TP. 135);

3. a mondat jelöletlen tárgya: T₁ βēñekkeōñäe šāra tārā 'den Hund muss man anbinden' (Wb. 201a) [= tkr. a kutya-levő(t) meg kell kötni];

4. essivusi értelmű határozó: I. num ſsitta jādellāje šēntskokkeōñäe 'Gott leite dich gesund' (Wb. 439a) [= egészséges-levő(t) → egészségesen], O₁ jēšše šī'ñäe pakkalj' 'als Eisenkäfer ging er hinein' (Vd. 179) [= vas-bogár-levő → vas-bogárként], stb.;

5. transitivus-mutativus: N. sŷrreiñäe χānttal' 'es begann Winter zu werden' (Wb. 182b) [= tél-levő(vé) kezdett menni (lenni) = téllé változott], O₁₀ tād'eB'e βē:akkōr jēšše pŷriñäe χajje 'der Zauberer-Alte verwandelte sich in einen eisernen Hecht' (Vd. 105) [= vas csukává ment (lett)]; T₁₅ vūχūmta jūnnañäe šērttāda 'er machte aus seinem Weibe ein Pferd' (Vd. 94) [= asszonyát lóvá tette], stb.;

6. factivus: O₃ nāmt nāñi' nādamañäe jā ñäeñäe palmān' χarβāβ 'deinen Kameraden aber will ich zur Hilfe meiner Hände als Fuss der Erde aufstellen' (Wb. 343a) [= a föld lábának, lábává akarom állítani]; O. tēda' tī maññe' i' m.χujjūnna' nēssañäe χajjēχa' 'jetzt haben sich dort unsere Kinder verheiratet' (Vd. 8, ALH. IX, 88) [= nőssé lettek]; stb.;

7. praedicativus: Ja. Понда матыркана нохо хуркари нюбе'мана нюмдебада: хрестоватикнгэ, халэвнгэ, сывы нохонгэ, нарэй нохонгэ, нюнянгэ нюмдебада 'В различные периоды года псец называется различными именами: крестоватиком, «чайкой», зымним песцом, «вешняком», «гагарой» называется' (MIJN. 269), stb.;

8. részshatározó: Балакада вы' тернгэ тикирива' вэва 'У нас, у жителей тундры, только то плохо...' (TP. 136) [= nekünk, tundrai népnek csak az rossz...]; O₃ tikkē tād'ib'āñäe ñōB lūtsa jw'wūda tañēβ' 'dieser Zauberer hatte einen Russen zum Freund' (Wb. 142a) [= a sámánnak egy orosz barátja volt];

9. szám-állapothatározó: U. tēttaBōriñäe jillēββa' 'wir leben nur zu vieren' (Wb. 510a) [= négy levő(en) → négyen, négyesben], T₆ sidenäe 'zu zweien' (Vd. 122), O. ñōBñäe 'allein' (Wb. 68b) [= egy-levő(en), egyedül, egyesben], Nj. nāχarñäe 'zu dreien' (Wb. 212a), stb.;

10. módhatározó: O₃ ñoppoi tūñäe lījjilaptādu' 'unausgesetzt blitzten sie wie Feuer' (Wb. 177b) [= tűz módjára, mint a tűz]; T₈ sāptakkotšīda nañaid'āñäe nūdaβ' χōñkat' 'lösest eben die Rinde unversehrt ab' (Vd. 92) [= sértetlenül];

11. határozószókbán, kérdőszókbán, névutókbán állapot- és módhatározó: Nj. kuššīññäe 'wie!' (Wb. 199b), T₁ aŷχēñäe 'warum' (Wb. 231a), OP. nēnntšān-tāññäe padar tu' 'Komm du für einen Mann!' (Wb. 468a) stb.

E szerkezeteknek az elősorolt használati módjai közül az essivusi, transitivus-mutativusi és számállapothatározói értelemben való alkalmazása a leg-

TP. = H. M. Терещенко: В помощь самостоятельно изучающим ненецкий язык. Л. 1959.

TSzl. = H. M. Терещенко: Ненецко—русский словарь. Л. 1955.

Vd. = T. LEHTISALO: Juraksamojedische Volksdichtung. Helsinki 1947.

Wb. = T. LEHTISALO: Juraksamojedisches Wörterbuch. Helsinki 1956.

gyakoribb. Ez a funkciófejlődés könnyen érthető: ragtalan határozók essivusi és transitivusi értelemben szinte valamennyi finnugor nyelvből kimutathatók. Pl. vog. Szo. *nēte sāt šald^m kōl*, | *χumiDε sāt ünD^m kōl* | *šulD^m šōpār šu(L)(Dēn*, | *ōlmⁿ šōpār ōlmalDēn!* 'Die Hütte, in die sieben Frauen eingetreten sind, | die Hütte, in die sich sieben Männer gesetzt haben, | lass wie ein starrendes Birkhuhn anstarren, | lass wie ein staunendes Birkhuhn anstaunen' (MSFOu. CXVI, 12); osztj. *t̄li nē t̄yle-t̄el pā alt jēsla!* 'szülő nő tisztátalan állapotában ne ihassa!' (KARA: NyK. XLI, 30); zürjén: V. *ńurk munņe* 'abmagern, schwach werden' (FUCHS, SyrjWb. 635b); votják: *šykyš ńr tōđy dera luoz* 'a láda teli fehér vászonnal (tkp. vászon)' (MUNKÁCSI, VotjNépk. 38), *ky-kypijāz ku-kā val karsa vetlämed luoz-kā, so-ky toloul jōtti* 'Wenn du den als Tränke dienenden Klotz der Steppe in ein Pferd verwandeln und darauf reiten kannst, dann greife es an, Aufblähung!' (MSFOu. CII, 162); cseremis: J. *ko-đo po-jaŋ* 'jeŋ-šā:māts kolēn o:lt' 'Aki(k) gazdag ember (ként) haltak meg...' (BEKE, MariSzöv. I, 233), JO. *βedeši-n azaze ā-rāptāš li-n* 'βedeši csecsemője ā-rāptāš[sé] (erdei szellem) lett' (uo. 431), stb.³

A jurákszamojédban annyira elterjedt a *ŋäe* elemmel eredetileg összetett szerkezeteknek az állapothatározói (essivusi, transitivusi, factivusi) használata, hogy az eredeti összetétel második tagja, a *-ŋäe* elem a raggá válás útjára lépett (amint ezt pl. a határozószavakban való alkalmazása is mutatja). COLLINDER pl. a ragok között tárgyalja, mint essivus-translativus ragot (Survey 430—1). A jurákszamojéd nyelvtanok is úgy emlékeznek meg róla mint ún. *назначительная — предвратительная форма* -ról, amely főleg a valamivé válást, valamivé levést, változást jelentő igék mellett jelentkezik (TP. 101, DLN. 65, 137, JaPi. I, 27, NJa. 94⁴ PrSz. 140). Nem vitás, hogy a raggá fejlődés folyamatát a valamivé válást jelentő igék is elősegítették. A raggá alakulást gyorsítja továbbá az a tény is, hogy a transitivusi *-ŋäe* elem más egyszerű ragokkal is kiegészülhet.

Már N. SEBESTYÉN IRÉN is említ példákat arra, hogy a *-ŋäe* -s elemmel bővíülhet (*-ŋäēs*: ALH. IX, 50), s ezt az -s hangot ő az infinitivus képzőjének tekinti. A későbbiekben arra az álláspontra jutunk, hogy ennek az -s elemnek csakugyan köze van az infinitivus képzőjéhez, felfogásom szerint azonban a *-ŋäēs* végső mássalhangzójának az N. SEBESTYÉN IRÉN által említett példákban, és az alább felsorolandókban, lativusi értéke van. Persze, amikor az -s lativus-értékéről beszélek, akkor ezzel eredeti szerepkörét óhajtom megjelölni, hiszen a rendelkezésemre álló példákban az -s nem is annyira irányhatározói, mint inkább essivusi, transitivusi stb. funkcióban mutatkozik.⁵

Lássuk a példákat!

Az eredeti irányhatározói szerepkörhöz közeli jelentés sugárzik ezekből a kifejezésekből: Nj. *χäemttae kuŋŋäēs rätturaptanŋättae* 'er warf es dahin,

³ A ragtalan határozókról legutóbb I. FOKOS: NyK. LVIII, 67—74.

⁴ KUPRIANOVA, HOMICS és SCSEBAKOVA az idézett helyen mint a gyűjtőszámnév képzőjéről emlékezik meg a *-ŋäe* elemről. Hasonlóképpen: TSzl. 274, PTSzl. 363, JaPi. I, 35. Mi ezt a funkciót szám-állapothatározónak nevezzük.

⁵ Az eredeti lativus-rag essivusi, translativusi, factivusi s egyéb állapot- és módhatározói szerepe több finnugor nyelvben közismert. Vö. a vogulra BEKE: NyK. XXXV, 174—80, 92—100; az osztjakra KARA: NyK. XLI, 155—67; a mordvinra FEHÉR: NyK. XLIV, 178—81, 197—203, STEUER: Nyk. XXII, 449—50; a cseremisre BEKE, CserNytan. 211, 199—202. L. még MÉSZÖLY, NyelvtörtFejt. 41, ÓmagySzöv. 165.

wohin seine Augen gerichtet waren' (Wb. 236a) [kb. = szeme-hová (ti. amerre a szeme, arrafelé) dobta]; Ni. *šensammī* *βäekkōn mañ šī' ij mis' jāΔaeð pū,ússeä nūw je'ejñäēs* 'gib mich dem Harzkobold anstelle der Tochter der Sonnengreisin!' (Wb. 106b), vö. O. *jei* 'Anteil'; Nj. *mīrñäēs kārñittās kænñammaē* 'wir gehen in einer Artel fischen' (Wb. 166a), vö. *mīr* 'Volk, Leute' [tehat = emberekhez, emberek közé, népnek, néppé megyünk]; MB. *ññ šūrñtēβ, āñido' sarppēñäēs χäεββī, mallē χuttšīdon tañño'* 'ich fuhr um die Renttierherde, die anderen Renttiere sind auf demselben Pfade weggegangen, es ist schon wenig Trupps' (Wb. 395a), vö. O. *sarppē* 'Fussweg, Spur' [= a többiek csapásra mentek].

A legtöbb példamondatban azonban valamilyen állapothatározói jelentést találunk.

Transitivus: (C.) *jīngas* (~ *jīngae*) *hävēñ.ih* 'verwandelte sich in Wasser' (CL. 161); *kāñš χājñemñäeis kajjeä* 'er wurde Soldat' (Wb. 402b); P. *tañtšeäñäeis kaddeä* 'es wurde dunstiges Wetter' (Wb. 466a), stb.

Factivus: Ni. *tājñna šensammīβäekku tētta kōpa βīñjeññäēs β'icΔ'ñätta* 'dort schnitt der Waldriesen-Alte das Fell seines Renttiers zu Riemen' (Vd. 133 és ALH. IX, 50); MB. *mañ mēstāñ pñdēññām'ōdāñ sälle jērβoñäēs* 'anstatt meiner setzest du dich als Fürst von Obdorsk nieder' (Vd. 370, Wb. 273a és ALH. IX, 50).

Essivus: (C.) *tunda tsive ninje hāptsiengas* (~ *hāptsiengae*) *āmdih* 'in der Asche des Feuers als Tod er sitzt' (CL. 162 és ALH. IX, 50); MB. *jīda χannañäēs* 'als Blutopfer des Wassers' (Vd. 291 és ALH. IX, 50); Ni. *tšōñnéä kēñjeä ñäεβñäēs* 'der Fuchs gehe ... als Freiwerber' (Wb. 21a), stb.

Szám-állapothatározó: U—Ts. *šīdññäēs* 'zu zweien' (Wb. 449a); Nj. *šitšēñäēs mēññātš?* 'wohnt ihr zusammen?' (uo.); Ni. *šitšēñäēs kājñjeχa* 'sie brachen zu zweien auf' (uo. és ALH. IX, 50); Ni. *käεχe,ñēññä ñōkkaññäēs* 'sie gingen alle' (Vd. 82 és ALH. IX, 50).

Megtaláljuk az -s elemet a -ñäε végén a Nj. *ñammññäēs* 'weshalb' kérdőszóban is (Wb. 47a).

A jurákban eddig nem ismertünk -s lativus—translativus—essivus ragot. Példáinkból arra kell következtetnünk, hogy ilyen rag — ha elavultan, elhomályosultan is, de — van. Feltevéssünk mellett szól két körülmény.

Az egyik ezek közül az, hogy az -s önmagában is előfordul olyan kifejezésekben, amelyek lativusi jelentésárnyalatúak, illetőleg, amelyeknek elvontabb határozói jelentése a lativusi szerepkörből magyarázható. Pl. Nj. *ruššīš kajjeä* 'er ging weg zu den Russen (z. B. in ein russisches Dorf)' (Wb. 231a), vö. Kis. *russeä* 'Russe'. Az -s elem ebben a mondatban konkrét irányhatározói jelentést ad az alapszónak. Transzitivusi használatát mutatják az alábbi példák: Sjo. *sōjññdann, šībtšerkkēās χāñttal'* 'er fing an gesund zu werden, es wurde (ihm) leichter' (Wb. 415a), vö. *šīBī'* 'leicht': > *šīBī'tš* demin. + -*rka* augm. képző + -s rag [szóserint: könnyedebbé vált]; *satš βēšköš χajje* 'es ist sehr alt geworden' (Wb. 508a), *β.skōš χäεββī* 'er ist ein alter Mann geworden' (Wb. 488a), vö. N. *βsko* 'der Alte' [szóserint: öregg lett]; Sjo. *g jād'ilt,ñēññallād, natt, āññí' ōBās sēdāññu!* 'schabe (die Sehnen ab), breite (die Haut durch schaben) aus, schabe sie (endgültig rein), dann nahe Fausthandschuhe daraus!' (Wb. 67a), vö. *ōBa* 'Fausthandschuh' [szóserint: kesz-

tyúvé varrd]; *ᾗββαδα jällekkōs χajje* 'sein Kopf wurde grau' (Wb. 93a);
vö. M. *jällekkō tī* 'helles Renntier' [= világossá, ősszé vált].

Praedicativusi értelmet ad az alapszónak az -s rag ebben a példában:
Sjo. *tē'elttāηοδās saβon* 'du bist ein guter Wiederholer' (Wb. 482a),
vö. *tē'lttāηγōδα* 'Wiederholer' [szószerint: (ének, refrén) ismétlőnek jó vagy].

De megtaláljuk az -s ragot essivusi példákban is (C.) *tiēi hāsawa | pijekōs*
(~ngae) *tōvz ih* 'der gestrige Mann | kam als Hermelin' (CL. 158), vö.
Sjo. *p'ijjekko* 'Hermelin'; MB. *saβbośa ηᾗejjis* 'wäre es gut' (Vd. 283),
vö. T. *saβbo* 'gut' [szószerint: jóul, jóként lenne]; Nj. *paírmeās jätīrηāttaē!*
'geht miteinander! (Z. B. auf der Bärenjagd, damit kein Unglück geschieht)'
(Wb. 338b), vö. O. *parm* 'Gefährte' [szószerint: társ(ak)ként menjetek].

Ebben a mondatban viszont módhatározói szerepű: Sjo. *minsōrkekaś*
ᾗedalōś tārā 'man muss schneller fahren' (Wb. 275a), vö. az O. *minnta*
'schnell', *minnatś* 'schnell gehen', Sjo. *minśi* 'langsam' stb. alapján kikövet-
keztethető *min-* tövel.

Végül ezt az -s végződést találjuk meg a szám-állapothatározókban és
néhány névmási eredetű határozósóban: Sjo. *pīrra' ōkkāś madaηγūrra?*
'schneidet ihr (es) alle miteinander durch?' (Wb. 342b), *ōkkāś mēηγūdan-*
nakēββa' 'wir werden es wohl alle zusammen machen' (Wb. 259a), vö.
U—Ts. *ōkka* 'viel'; Sjo. *pidi' sidās mādaηγūdi'ηē?* 'schneiden sie (es) zu
zwei durch?' (Wb. 449a), vö. U. *sīde* 'zwei'; *amγēs tikkaBt bažēr' mēssar!*
'weshalb hast du dies falsch gemacht!' (Wb. 187b), *amγēs* 'warum' (Wb.
295a); N. *amγēs śui: lērttān?* 'weshalb hast du mich erschreckt?' (Wb.
224b), *amγēr jāηyūmma, amγēs tōn?* 'was fehlt die, weshalb bist du ge-
kommen?' (Wb. 357a), stb.

Itt közölt (és közöletlen) példaanyagunk azt bizonyítja, hogy az -s rag-
elem önállóan csak a kanini és erdei jurák nyelvjárásokban — tehát a perem-
nyelvjárásokban — fordul elő, éspedig a más nyelvjárásokban is meglevő
-ηᾗē ~ ηᾗēs elemnek megfelelő, vele egyenértékű határozói funkciókban.⁶

A másik érv, amely a *-ηᾗēs* végződésének eredeti lativusi értéke mellett
szól az, hogy *ηᾗē* elem az erdei nyelvjárásokban olykor nem -s, hanem a dati-
vus—lativusi *-χα* raggal bővül (erre N. SEBESTYÉN IRÉN is rámutatott: ALH.
IX, 50—1), s ugyanazon funkcióban használatos mint a *-ηᾗē ~ -ηᾗēs ~ -s*:

Transitivus-mutativus: Ni. *kukkī pē'ā'ām lēmpēl' luηηᾗēχᾗē kajjeā*
'Irgendein Teil von mir ist ein Schmetterling geworden' (Wb. 234b), vö.
Nj. *liempē'ru* 'Schmetterling'; Nj. *jeāk kōpaηᾗēχᾗē kajjeā* 'es ist zu Torf
geworden' (Wb. 195b), vö. *jeāk kōpae* 'Torf'; Kis. *nāη'ηᾗēχᾗē kajjeā* 'es
wurde verwundet' (~ Nj. *nāη'ηᾗē' kadeā* id.: Wb. 298b) stb.

Essivus: Nj. *nāχamtāēittāē je'jet tērrī tāśηᾗēχᾗē mēηηām* 'ein Drittel
nahm ich in Waren' (Wb. 302a), vö. P. *tās* 'Ware' [szószerint: áruként,
áruul]; *kām polηᾗēχᾗē mēηηām* 'ich nahm in Waren' (Wb. 169b), vö.
kāmpōl 'Ware' stb.

⁶ TERESCSENKO a kanini nyelvjárás jellegzetességeként említi az -s raggal alakult szám-
állapothatározót (*сидясь* 'вдвоём') a bolsaja zemljai *-ηᾗē* szerkezettel szemben (*сидянез* id.:
TP. 11; MIJN. 188). Az a másik észrevétele, hogy a *ηᾗēs* forma használata a tajmiri nyelv-
járásra jellemző, lehet, hogy a használat gyakoriságát tekintve igaz, de az N. SEBESTYÉN IRÉN-
től, meg az általam idézett példák azt mutatják, hogy ez a változat szinte az egész jurák
nyelvtérületen ismeretes.

Szám-állapothatározó: Ni. *šitšerηäεχäε jīrīrīηāj* 'wir wohnen zusammen (zu zweien)' (Wb. 449a, vö. még Vd. 132);

Határozószó: Ni. *ηammīηηäεχäε kāttaηār?* 'Warum tötest du?' (Vd. 344), Nj. *ηammīηηäεχäε mīppīn?* 'Warum gibst und gibst du?' (Wb. 277b), *šeänηäεχäε mženηattae?* 'wieviele waret ihr?' (Wb. 424a) stb.

A leírt tényanyagból világosan elénk tárul annak kialakulása is. Bizonyos, hogy a jurák létige tövéből alakult, illetőleg vele azonos *-ηäε* szócska eredetileg jelzős összetételt alkotott 'levő, létező, lény' jelentésben más szavakkal. Ennek az emléke az, hogy alanyi és jelöletlen tárgyi használatban ma is előfordul. Az ilyen szerkezetből átértékelődéssel állapothatározó kifejezésére alkalmas szerkezet lett: I. *num tšitta jädēlläjje šēntskokkōηäε* = Isten téged egészséges-levő(t) vezéreljen → egészségesen vezéreljen. Ugyanakkor azonban a valamivé válást, valamivé levést, valamivé változást vagy változtatást, valamint mondást, nevezést jelentő igék mellett e szerkezetek specializáltabb állapothatározói, nevezetesen transitivusi-mutativusi, factivusi, praedicativusi szerepköre is kialakult. Más szóval: az eredetileg összetételként szereplő *-ηäε* elem határozói funkciójává módosult, s ezzel egyidejűleg a raggá válás útjára lépett. Úgy gondolom, már a raggá válás előrehaladottabb fokát mutatja az a tény, hogy a tárgyalt végződés határozószavakban és a szám-állapothatározóban is fellép, bár az utóbbi funkció még az eredeti jelentésből is érthető (három levő = hárman). A raggá válás folyamatát minden bizonnyal az is elősegítette, hogy a létige töve igen rövid, egyszótagú szó, s ez a hangalaki tulajdonság jelentős mértékben könnyíti a funkcionális alapokból kiinduló folyamatot. A *-ηäε* ragszerűségének egyébként bizonyítéka még az is, hogy a kanini és az erdei nyelvjárásokban az *-š* raggal helyettesíthető.

A *-ηäε* elemnek határozói szerepköre valamennyi funkciója között a leggyakoribb. Érthető tehát, hogy a jurák nyelvérzék a raggáválóban levő *-ηäε* raggfunkcióját más ragelemekkel is jellegzetesebbé akarta tenni: mivel leginkább transitivusi, factivusi értelemben szerepelt, *-š*, ill. *-χα* lativus-dativus raggal toldták meg, hiszen e szerepkör kifejezésére a lativus ragok a legalkalmasabbak. Így jöttek létre a transitivusi, factivusi viszonyt határozottabban kifejező lativus ragos *-ηäēs* ~ *-ηäεχäε* elemek, amelyek azután analógiás úton, vagy önálló funkciófejlődéssel más állapothatározói viszonyok kifejezésére is alkalmasak lettek.

Az a tény pedig, hogy a kanini és erdei nyelvjárásokban a *-ηäε* helyén lativusi és állapot- (sőt mód)határozói szerepben pusztán *-š* jelentkezik, csakis úgy értelmezhető, hogy e sok régiséget megőrzött peremnyelvjárásokban egy régi lativus rag emléke maradt fenn.

Ezt az inkább eredetére, mintsem funkciójára nézve lativusnak nevezhető *-š* ragot N. SEBESTYÉN IRÉN, legalábbis a *-ηäēs* alakban az infinitivus képzőjének fogja fel (önálló használatáról nem szól). Véleményem az *-š* végződés mi voltának megítélésében látszólag erősen eltér az övétől. De csak látszólag, mert végső fokon én is infinitivus *-š* (~ *-ž*, *-š*) képzőjével tartom azonos eredetűnek a lativusi *-š* ragot.

Állításom az e kötettel búcsúztatott MÉSZÖLY GEDEONNAK az igenevek és határozóragok ősi összefüggéseit kifejtő nézeteiben gyökerezik. MÉSZÖLY világos és meggyőző okfejtéssel mutat rá arra, hogy a magyar főnévi igenév *-ni* képzője és az irányhatározó lativus *-ni*, *-né* ragja között igen régi kapcsolat

áll fenn. A két — ma már teljesen eltérő funkciójú — grammatikai elem összefüggése abból adódik, hogy az infinitivus képző is, meg a lativus rag is eredetileg célhatározót fejezett ki: az utóbbi konkrét, térbeli célt (mondhatnánk így is: irányt) jelöl, az előbbi pedig a cselekvésre irányuló absztrakt célt, s ezt konkrét célhatározóval, térbeli célt, irányt jelölő határozóraggal fejezi ki. Ugyanakkor rámutat MÉSZÖLY arra is, hogy hasonló kapcsolat a vogul *-nə* igenévképző és *-nə* lativusrag között is megállapítható, sőt az infinitivuson túlmenve egyéb igenévképzők és határozóragok összefüggését is valószínűnek tartja (NyelvtörtFejt. 17—20, 57—66, 99—103; ÓmagySzöv. 162, 182—3). MÉSZÖLY GEDEONNAK régtől fogva hirdetett gondolatai rezonálnak most bennem, amikor a szamojéd nyelvek viszonyait kutatva ugyanez az összefüggés rajzolódtott ki előttem. Így hát, ha más vonaton is, de ugyanazon a sínen haladjunk tovább, amelyet előttünk már MÉSZÖLY GEDEON lefektetett.⁷

A lativus ragnak és az infinitivus képzőjének a távoli múltba visszavezető kapcsolatát jól szemléltetik a szamojéd nyelvek, amelyekben e kapcsolat kialakulásának a legfontosabb feltétele, a névszó és az ige szófaji kategóriájának elhatárolatlansága, illetőleg bizonytalansága jóformán mind a mai napig megőrződött.

A jurákban az infinitivus képzője *-š* (ennek kombinatórikus variánsa, nazális után *-ž*, alternációs párja hangszalagzárt tartalmazó tövekben *ʃš*, ill. *-t*, l. HAJDÚ: ALH. VII, 248). A lativus raggal való összefüggését egy-két példán kell bemutatnunk. A jurák O. OD. *paexē*, P. *paχäe* szó jelentése 'an der Luft getrockneter grösserer Fisch, der im Rücken gespalten und entgrätet ist'. Bár a jelentésmegadás tárgyfogalomra vonatkozik, s így a szót névszónak kellene minősítenünk, valójában ez a szó nomen-verbum. Igei használatát a Kis. nyelvjárás *paexäš* alakú infinitivusa mutatja: 'an der Luft getrocknete Fische herrichten'. Az infinitivus képzőjének leválasztása után fennmaradó igei tő azonos a névszói tővel. Ebből a tényből kiindulva vizsgáljuk meg ezt az erdei jurák (P.) mondatot: *kaA'a'äm paχäeis tāAäea* 'man muss an der Luft getrocknete Fische herrichten' (Wb. 350a). Ezt a mondatot azonban nemcsak így értelmezhetjük: 'halat szárítani kell', hanem — az infinitivus *-š* képzőjének eredeti lativusi értékét, és a szótóben kifejezett tárgyfogalmat tekintetbe véve — így is: 'halat szárított hallá (tenni) kell'. A jurák nyelvérzék számára persze csak egyféle értelmezése lehet e szövegnek, mert a kérdéses szó nomen-verbum, s a tárgyfogalom cselekvésfogalommal alakulása az ő számukra nem meglepő. Lényegében ugyanez a szemlélet nyilatkozik meg egy olyan mondatban is,

⁷ A szamojéd nyelvekből meríthető tanulságnak elébevégyva, de MÉSZÖLY gondolatmenetéhez csatlakozva futólag említtem, hogy az igenevek és határozóragok kapcsolata más nyelvekben is megvan. A cseremiszi *-aš* infinitivus képzőről ezt írja BEKE: »Az *-aš* képző végső mássalhangzója a lativus *-š* ragja. Már az is kétségtelenné teszi, hogy az infinitivus első jelentése vég- és célhatározói, a többi mind ebből fejlődött.« (CserNytan 155). A két nyelvben a gerundiális szerkezet egyik kifejezési módja az, hogy a személy-prefixumos ige tőhöz a prosectivus *-bes* ragja járul: *dī-fen* 'ich stehe': *dīfen-bes* 'während meines Stehens', *ku-fen* 'du stehest': *kufen-bes* 'während deines Stehens', *du-fen* 'er steht': *dufen-bes* 'während seines Stehens' (CASTRÉN, Versuch einer jenessei-ostjakischen und kottischen Sprachlehre 57). A jukagirban szintúgy igen gyakori igeneveknek határozóragokkal való alakítása cselekvést jelölő tövekből (Крейнович, Юкагирский язык 198). Pl. tundrai *мэт аилнгин'* *мерутэжне* 'я, для того чтобы стрелять, пойду' (uo. 114), ahol az *аил-тв* jelentése 'стрелять', s ehhez járul a *-нгин'* dat.-lat. rag. A *-ха* loc. raggal az *ул* 'ходить' tőből képzett *улаха* jelentése: 'в хождения, когда ходил' (uo. 109).

melyben a 'víz' jelentésű *ji'* szó dativusát az orosz fordítás infinitívusszal adja vissza: *Нгацкы ит' харва 'Ребенок хочет пить'* = a gyermek inni akar = *ткр.* a gyermek vízhez akar (jutni), vízhez kíváncozik (TP. 108).

Hasonlóképpen a Sjo. *jēdanna' tarīz tābarōmmē', šīstīs tārū'* 'bei uns sind die Töpfe mit Haaren verunreinigt, sie müssen gesäubert werden' (Wb. 462b) mondat *tarīz* szavában (~ O. *tarēt's*) nemcsak a 'haarig machen, mit Haaren beschmutzen' jelentésű infinitívust láthatjuk, hanem a *tar'* 'Haar' névszó lativusát is, vagyis: 'edényeink hajassá, szőrössé piszkolódtak'. Az irányjelölés → célhatározás funkcióját érezzük ki ezekből az infinitívusokból: *O₁₂ ηōB' kās šurampi* 'er läuft zum Sterben' (Wb. 174b) = 'halni ~ halásig fut'; *T₆ nīri jēχennamōže' ηοββōrt's pajji'* 'Den Stör von eben begannen sie zu essen' (Vd. 122) = evésbe kezdtek, vö. O. *ηαββαr* 'Essen' és *ηαββōrt's* 'essen'.

Az infinitívus képzőjével ellátott szónak olykor állapothatározó-féle jelentésárnyalatát érezzük: OP. *χōbam χannōt's* 'ein Fell als Schlitten benutzend' (Wb. 185b) = bőrt szánként, szánul, szán gyanánt, vö. *χan'* 'Schlitten'; *O₁₀ jāntōr χannakkōt'semta pānna't's taββēda* 'brachte der ... Hund seinen Schlitten voll zurück' (Vd. 87), vö. O. *pānnā* 'sich füllen, voll werden', stb.

Világosan megmutatkozik az -s (~ -z, -Dz ~ -t's) elem lativusi értéke az ún. célhatározó infinitívusokban (l. NJa. 214), melyekben a megfelelő igetövekből -ββα ~ -ma nomen actionis képzővel alakult névszók lativusragos formáját kell látnunk. A célhatározó infinitívus hangalakja -ββanáz, -ββant's ~ -manáz, melyeknek -n eleme talán a dativus ragjával azonos. A Sjo. *attēββon ma'lāββanáz χānttām'* 'ich gehe meine Aussenstände einziehen' (Wb. 199a), O. *tēda' sīdū'* *puββant's χāeBan tāranķū'* 'nun muss ich sie suchen gehen' (Vd. 150), *T₁₀ šide χabe ... χānēβn't's χajjēχa'* 'zwei Ostjaken gingen ... auf die Jagd' [= vadászni] (Vd. 167)⁸; Sjo. *ājjebāermanáz tōda!* 'kommt und esset rohes Fleisch!' (Wb. 79b); *T₁ nērmanDz χāntām'* 'ich gehe Wasser holen' (Wb. 315b) és ehhez hasonló mondatok szószerint úgy is érthetők, hogy 'kinnlevőségeim behajtására megyek; az ők keresésére indulok; két osztják vadászatra ment; nyers-hús evésre jertek; vízvételre megyek'.

Szemléletünk helyessége mellett szól, hogy a -ββα ~ -ma nomen actionis képzős származékok pusztán -n' dativus raggal ellátva ugyancsak használatosak célhatározó infinitívus kifejezésére, főleg a *χarβā* 'kívánni' ige mellett: (C.) *sabie ōrman* (~ *auwarman*) *garōā* 'sehr zu essen wünschen sie' (CL. 3, 19, 26) = evésre kíváncoznak; *O₃ jīllēβān' χarβāBat* 'wenn du leben willst' (Wb. 170a) = élésre, életre kíván(koz)ol; Oks. *χāββān' χarβānnōβ?* | *jīllēββān' χarβānnōβ?* 'Willst du sterben? | Willst du leben?' (Vd. 304) = meghalásra, élésre vágysz?; *T₆ nēdāmī' mēββān' nīn χarβā'* 'du willst für mich keine Frau nehmen' (Vd. 65) = asszonyt nekem vevésre nem vágyol, stb.

És végül említsünk meg még egy jurák nyelvtani jelenséget, amely az infinitívus és a lativus rag összefüggése mellett szól. Az infinitívusnak a fent ismertetett formáin kívül van a jurákban még egy — bár ritkábban előforduló

⁸ Ugyanott egyszerű igető is kifejezi ezt a szerkezetet: *š ide χāsaββo χānē χajjēχa'* 'zwei Männer begeben sich auf die Jagd' (Vd. 167).

— alakja, amely a -хая'(-гая', -кая') képzővel alakul: Нгацекы писерабтёхоя' нисянда сюрбы' 'Мальчик смеясь побежал к отцу' (NJa. 158).⁹

Több mint valószínű, hogy e képző első elemében a -χα dativus-lativus ragot kell látnunk.

Eddig csak a jurák-szamojéd nyelvet fogtuk vallatónak a lativus rag és az infinitivus képző kapcsolata dolgában. Ha azonban a többi szamojéd nyelvre irányítjuk figyelmünket, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok a jurákra tett észrevételeinket hasznosan egészítik ki. Természetesen számolnunk kell azzal a körülménnyel, hogy a többi szamojéd nyelvből jóval kevesebb anyag áll rendelkezésünkre mint a jurákból, s így már eleve is feltehető, hogy nem minden fent tárgyalt jelenségre találunk analógiát.

Vannak azonban mégis olyan nyomok, melyeket nem szabad említetlenül hagynunk, mert eddig tett észrevételeink sorozatába beillenek.

A másik két északi szamojéd nyelvben az infinitivus képzője: jeniszeji-szamojéd -š(i) ~ -d(i) ~ -t(i), ill. tavgi-szamojéd -sa ~ -se ~ -si, ill. -ja ~ -je ~ -ji (JaPi. I, 79,60). Ezek a jurák infinitivusi végződéssel feltétlenül összetartoznak. Hasonló alakú határozóragról azonban e nyelvekből nincsen tudomásunk. Igen érdekes viszont, hogy a szám-állapothatározó (ill. az orosz nyelvű nyelvtanok terminológiája szerint gyűjtő számnév) kifejezésére a jurák -ηәәс-nek megfelelő alakokat használják: jen. *sиде еси* 'ВДВОЕМ' [két-levő(en)], tavgi *sidi isa* id., *nagur isa* 'ВТРОЕМ' (JaPi. I, 85, 68), ahol az *esi*, ill. *isa* a létige infinitivusa. A -ši, -ša elemet itt legfeljebb a jurákban tapasztaltak alapján foghatnánk fel határozóragnak. Figyelemre méltó továbbá, hogy a tavgi *isa* transitivusi szerkezetekben ugyancsak előfordul: *нua куајума isa кonna'a* 'ребенок мужчиной стал' [a fiú férfi-levő (férfivá) lett] (DLN. 66). Biztos vagyok benne, hogy a tavgiból és a jeniszeji szamojédéből is bővebben tudnánk dokumentálni a juráknak megfelelő kifejezések használatát, ha megfelelő mennyiségű szövegek állának rendelkezésünkre. Ebben az esetben talán még az -š lativus rag nyomát is fel lehetne fedezni mindkét nyelvben.

A szelkup nyelv a szám-állapothatározó kategóriáját a számnévhez tett instrumentális raggal (-sā) fejezi ki (CASTRÉN, Gramm. 140: -he, -se, -sea): *nāqysā* 'ВТРОЕМ', *selčisā* 'ВСЕМЕРОМ' (JaPi. I, 107; SzGr. 42), *ōkerhe*, *ōkerse* 'allein' (CASTRÉN, Gramm. 202), stb.¹⁰

Ezt a szelkup instrumentális (comitativus) ragot (kamasz megfelelőjével, a -se, -še, -ze, -že stb. instr.-comit raggal együtt: l. DJ. 134—5) összekapcsolhatjuk azzal az -š elemmel, amelyet a jurák-szamojéd tanúsága alapján lativus ragnak neveztünk.

A szelkupban -s elemű infinitivus nincsen, ellenben megtaláljuk az északi szamojéd nyelvek infinitivusi -š képzőjének megfelelőjét a kamaszban: -zet, -zit, -set, -sit stb. (DJ. 174). A felsorolt kamasz infinitivus képző -t eleme minden bizonnyal a dativus -t ragjával azonos. Dativusi értéke azonban úgy látszik már teljesen elhomályosult, mert célhatározói infinitivusos szerkezetek-

⁹ Az idézett példa határozói igenevet tartalmaz, de ez nem meglepő, hiszen a jurák infinitivusnak egyébként is elég gyakori a határozói igenévi viszonyt kifejező szerepe: Oks. *нāлiōrēs хайе* 'er ging kriechend' (Vd. 279), *јi llīšše iōB'nan* 'wenn ich lebendig komme' (Vd. 293) stb. E jelenség megítélésében feltétlenül figyelembe kell vennünk az -š lativus rag állapot- és módhatározói szerepét.

¹⁰ Instrumentális raggal fejezik ki a szám-állapothatározót a ket nyelvben is (CASTRÉN, Versuch einer jenessei-ostjakischen und kottischen Sprachlehre 43—4).

ben még egyszer hozzácsatolják a *-tə* dativus ragot: *īzittə šobiġam* 'ich kam (um) zu nehmen' < : *i-* (i. h.); *ħanžəbwi nunānə k'wlin mōt ħəkəzəndə kuzəttə!* 'Lasst uns an die steile Felsenwand gehen, um die Jungen des Rabennests zu beschauen!' < : *ku-* (uo. 93) stb.

A lativus rag és az infinitivus képzője közti genetikai kapcsolatról kifejtett álláspontunkban megerősít a kamasz nyelvnek az a sajátsága, hogy az infinitivus *-zet*, *-set*, *-stə* stb. képzője a jurák *-ħəš* ~ *-š* elemekkel alakult állapotátározós kifejezéseknek megfelelő funkcióban főnévhez is járulhat: *mana ĵit ħelāstə* (~ *ħellāzətə* ~ *ħellāzət*) 'nimm mich als Kamerad' < : *ħelē* 'Kamerad' (DJ. 174—5).¹¹

Annak ellenére, hogy a szelkupban nincsen *-s* elemű infinitivus képző, a főnévi igenév és lativus rag kapcsolatára ez a nyelv is fontos bizonyítékot nyújt. A szelkupban ugyanis az infinitivus képzőjeként a *-qo* elem jelentkezik (*īħ-qo* 'притти, приехат', *qo-qo* 'sehen, finden'¹² stb.: JaPi. I, 101; SzGr. 28—9. 90; UngJb. XI, 446), a lativus-translativus (назначительно-превратительный падеж) ragja pedig ugyancsak *-qo*: *soma qumītqo esenta* 'хорошим человеком станет он', *qaitqo, qaiqo* 'warum' (JaPi. I, 103; SzGr. 32—3; UngJb. XI, 95; COLLINDER, JukagUr. 30), s lehetetlen a kettő közötti egyezést pusztán véletlennek tartanunk. A szelkup lativus-translativus *-qo* ragját (s vele együtt az infinitivus azonos alakú képzőjét) nem választhatjuk el az urali **k-*ból eredő jurák *-ħa*, *-ka* lativus ragtól, meg egyéb szamojéd és finnugor megfeleléseitől.¹³ Ezek közé sorolhatjuk a kamasz szám-állapotátározókban jelentkező *-go*, *-yo* stb. elemet is: *šidögö*, *šidəgu* 'zwei zusammen, zu zweien', *nāyuryo* 'zu dreien, drei zusammen', *sumnaŋgo* 'zu fünf, fünf zusammen' (DJ. 137), *muktugo* 'sechs zusammen' (CASTRÉN, Gramm. 203).

Kiegészítésképpen — de teljességre e tekintetben nem törekedve — megemlíthetjük még a határozó ragok és igenevek összefüggésének újabb dokumentumaként azt, hogy a szelkupban a gerundium (PROKOFJEV terminológiájával: *converbium*) képzője, a *-lə* (vö. *andım mēlə* 'den Kahn verfertigend') azonos és bizonyára egy eredetű azzal a *-lə* végződéssel, amely módhatározószavakban jelentkezik (pl. *ħınpılə* 'schnell', *qoşıkolä* 'schlecht': UngJb. XI, 446). Az ennek megfelelő határozói igenév, pontosabban I. gerundium a kamasz nyelvben is *-la'*, *-le'*, *-le'* képzővel alakul (pl. *tula'* *šobiġam* 'ich kam zum Ziele = zum Ziele ankommen kam ich': DJ. 175), s ugyanez a formáns határozószavak végén is megtalálható: *bukle* 'ganz', *əmbile* 'weshalb, warum' (DJ. 187).

A szamojéd nyelveknek e jelenségei, melyeknek számát további kutató munkával esetleg még gyarapítani is lehetne, világosan tárják eléink az igenévképzők és határozóragok összefüggéseit. A bennünket ezúttal leginkább érdeklő

¹¹ Idézett helyen az olvasható erről a szerkezeetről, hogy »an den Stamm des Substantivs ... ursprünglich die Infinitivform des Verbs „sein“ angefügt ist.« Ha azonban a lativus ragnak és az infinitivus képzőnek a nomen-verbumok kategóriájára visszavezethető azonosságát valljuk, akkor nem szükséges e kifejezésben a létige infinitivusát sejtenuünk, hanem bizvást tarthatjuk a *-ste*, *-zet(e)* végződést lativusi értékűnek. Vö. még: *boste pa baista* 'selbst (ging sie) Holz zu hacken' (DJ. 90 és NyK. LVIII, 52, ALH. IX, 43).

¹² Az infinitivushoz birtokos személyragos translativus rag is járulhat a célhatározó infinitivus kifejezésére: *ħəŋqo-no-qo* 'чтобы уйти мне', *īħqo-no-qo* 'чтобы притти тебе' (JaPi., I, 101; SzGr. 29.).

¹³ Erről I. legutóbb V. TAULI: FUF. XXXII, 200—1 (irodalommal).

-s ~ -ś elemek ezek szerint olyan ősszamojéd előzményre vezethetők vissza, amely a nomen-verbum tövekhez járulva a mai értelemben vett lativusi illetőleg infinitivusi szerepkörben volt használatos. Amikor a mondatban az ilyen elemmel ellátott szónak a tárgyfogalmat jelölő képzete domborodott ki, akkor az -ś lativusi (≥ állapothatározói) funkciójú volt, amikor azonban e szónak a cselekvésfogalom irányába tolódott el a jelentése, akkor az -ś elem absztrakt irányhatározói, vagyis célhatározó infinitivusi természetűvé kezdett szilárdulni. A névszó és ige szófaji eltéréseinek növekedésével ez a helyzet úgy módosult, hogy a tárgyalt nyelvtani elem elsősorban az igei kategóriában élt tovább mint infinitivus képző, mert lativusi használatát a többi lativus ill. dativus rag háttérbe szorította. Mindazonáltal a mai napig kimutatható az -ś elemnek a régmúltra utaló kettős, határozóragi és igenévképzői használata. Ez pedig annak köszönhető, hogy bár a névszó és ige szófaji különválása megindult a szamojéd nyelvekben, de korántsem ért el olyan előrehaladott fokot, mint például a finnugor nyelvekben.

Úgy véljük, hogy a tárgyalt -ś ragnak, ill. képzőnek a finnugorságban is kimutathatjuk a megfelelőit. Ezek sorában elsőként azt az -ś, -t ragot említjük, amely osztyják lativusi határozószókból jelentkezik: O. *īōγâś* 'nach Hause zurück', DN. *īō, âl* 'hinein, nach innen' (KT. 143a); O. *nōγâś* 'aufwärts', DN. *noγâl* 'hinauf' (KT. 566—7); O. *kâtis* 'nach zwei Richtungen' (KT. 455b) stb. (példákat l. még PATKANOW—FUCHS 100—2; KARA: NyK. XLI, 3, 172—6; WICHMANN: FUF. XVI, 161—2). Ezt az osztyják lativus ragot TOIVONEN (FUF. XIX, 164—5, 226, 228—31) *ć affrikátából eredeteti és összekapcsolja a finn prolativus -tse, -tsi (< -tšek': HAKULINEN, SKRK. I, 93—4) ragjával (vö. *ohitse* 'vorbei, vorüber'; karj. *eičči* 'anstatt'; észt *tagatse, tagatsi* 'rückwärts, zurück' stb.), a mordvin -tšak' határozószavakban jelentkező raggal (pl. *šartšak'* 'nebeneinander, neben') és a zürjén *ed'z ~ votják -od'z, -oź* terminativus raggal (pl. zrj *mued'z* 'bis zur Erde'; vtj. *puņoź* 'bis zu Ende' stb.). Lehetséges — bár korántsem biztos —, hogy ez a rag lappang a vogul módhatározószavak -(i)š végződésében (pl. AL. *ullmše* 'im Schlafe' AK. *ērpš'* 'einig, in Eintracht'), melyet LIIMOLA ugyan az -(i)nš denazalizált formájának, s a magyar *így, úgy* határozószók -gy eleme megfelelőjének tart (< fgr. -ńc, vö. még ~ fi. -ns-, cser. -tse, zrj. -d'z, vtj. -zi, d'zi), de nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy a vogul -š-ben az -ńc és a *-ć (ill. szerinte *tć) rag konvergens alaki és funkcionális fejlődéssel összeolvadt (JSFOu. LVIII/3, 11—5).¹⁴

¹⁴ Az említett finn -tse prolat., mordvin -tšek' határozó és permi terminativus ragok eredetéről legutóbb másképp nyilatkozott P. RAVILA. Ő ezeket a formánsokat a mordvin és a permják sorszámnevekben megfigyelhető *tše* (md.), ill. -e *iz* (permják) képzőkkel hozza kapcsolatba, és idetartozónak véli még a finn -ise, -itse, lapp š ~ -šš képzőket is (< fgr. *ńc deminutivum). A prolativusi — terminativusi ragokról ezzel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy ezeknek affrikáta eleme a fgr. deminutív képző folytatása, mai jelentésüket és határozóragi szerepüket pedig a később hozzájuk csatolt lativusi rágalemnek köszönhetik (Verba docent 78—82) A RAVILA felvázolta összefüggéseket és fejlődést nem látom valószínűnek. A permi nyelvek terminativusi -d'z hangjában nem láthatjuk egy későbbi, másik lativus rag nyomát, s így e nyelvekre a kicsinyítő képző → rag fejlődés feltevése nem indokolt. Hasonló a helyzet az osztyják -ś, -t, valamint a hozzákapcsolt szamojéd ragok esetében. Ennek következtében a fgr. *ńc deminutivumra legfeljebb a finn -tse és a mordvin -tšek' lenne visszavezethető, de a permi, osztyják és szamojéd határozóragokban továbbra is számolnunk kellene, egy uráli *ć irányhatározóval, hiszen ezek önmagukban fejeznek ki lativusi jelentésárnyalatot.

A szamojéd és a finnugor adatok viszonyát illetően most már az a kérdés, hogy összeillik-e a jurák *-š* (~ *-tš*), jen. *-š* ~ *-d'*, *t'*, tavgi *-s* ~ *-j*, szelk. *-s* (~ N. *-b*), kam. *-s* ~ *-z* a finnugor nyelvek alapján feltett **č*-vel. Noha az uráli szóbelseji és szóvégi affrikáták szamojéd képviselői külön feldolgozásra lennének érdekesek, annyi mindenesetre megállapítható, hogy az északi szamojéd nyelvekben, és a kamaszban is mutatkozó hangok egyaránt lehetnek uráli **č*-nek és **š*-nek a folytatói. A szelkup instrumentálisban jelentkező *-s* (~ *-b*) helyett inkább *-s* (~ *-š*: l. pl. LEHTISALO: MSFOu. LXVII, 234; RAVILA: FUF. XXI, 105), vagy esetleg affrikáta képviselőt várnánk, s ezért ennek ideartozását egyelőre csak fenntartással állíthatjuk.

Ezenkívül azonban még azt is meg kell jegyeznünk, hogy LEHTISALO a jurák infinitívus *-š* (~ *-tš*) képzőjét, a kamasz infinitívus *-ze-* elemével együtt uráli **š*-ből származtatta. Véleménye szerint tehát ezek a mordvin IV. participium *-ž* képzőjével (*kulo-ž* 'gestorben'), a zürjén-votják *-š* V. igenévképzővel (zrj. *loktš* 'der kommente' stb.), a vogul *-s* pass. part. prät., ill. nomen actionis képzővel (*ünlas* 'das Sitzen'), az osztják *-s* nomen deverbale képzővel (*nämäs* 'Verstand'), valamint a jurák *-sa*, *-še*, *-šei*, jen. *-sei* part. prät. képzővel, ill. a jurák *-sa*, *-sai* tavgi *-su*, szelkup *-s*, *-se* deverbális névszóképzővel tartoznának össze. (Abl. Suff. 198—201). Az infinitívus képzőjének a felsorolt elemekhez tartozását azonban ő maga sem érzi teljesen bizonyosnak (ezt írja: »Möglichlicherweise [az én kiemelésem — H. P.] ist das juraksamojedische Infinitivsuffix als Verbalnomen auf **š* aufzufassen.«: i. m. 200). S valóban, úgy érzem, hogy az általunk előadottak sokkal érthetőbb magyarázatát adják a szamojéd infinitívus keletkezésének. Ennek értelmében tehát ajánlatosnak látszik a szamojéd infinitívusi szerkezetek *-š* elemét elválasztani az uráli **š* képzőtől, s helyette az immár urálinak nevezhető irányjelölő **č* raga visszavezetni.

Az uráli alapnyelvre két, adatokkal megfelelően bizonyított lativus ragot szokás feltenni (**n*, **k*). Felmerült ezenkívül egy finnugor **i* lativus rag gondolata is, s ha ezt a sort most negyedikként, ill. az uráli alapnyelvről lévén szó, harmadikként egy újabb **č* lativus raggal is megtoldjuk, joggal merülhet föl az az aggály, hogy miért volt szüksége az alapnyelvnek egyszerre több lativus ragra is. Őszintén megvallva, ez előtt a kérdés előtt jóformán tehetetlenül állunk, annak ellenére, hogy már a kétféle locativus raggal kapcsolatban is (**tt*, **na*) felmerült hasonló probléma. Utaltak ezzel kapcsolatban a funkcióbeli különbség, meg a nyelvjárási megosztottság lehetőségére, s ezekkel az érvekkel mi is élhetnénk. Emellett azonban mi még tovább is szélesíthetjük a lehetőségek körét. Meggondolandó ugyanis, hogy a mai kiművelt nemzeti nyelvek és az ún. primitív nyelvek is ugyanazt a nyelvtani kategóriát igen gyakran nemcsak egyféle módon, egy és ugyanazon szerkezeti elemmel tudják kifejezni, hanem többféleképpen is. Miért tagadnánk meg a kifejezési formáknak ezt a gazdagabb választékát az alapnyelvtől is? De számolnunk kell ezenkívül még azzal is, hogy az alapnyelv nyelvtani elemeinek, formánsainak a használata bizonyára széles skálájú volt, ami jórészt a nomen-verbum szófaji megosztatlanságából, ill. ennek csak egy egészen kezdeti fokából, és a nyelvtani formánsok régi determi-

Ha viszont egy ilyen régi lativusi **č* elem kimutatható, akkor felesleges elkülöníteni tőle a finn és a mordvin ragokat, különösen olyan körülmények között, hogy sem hangtörténeti, sem funkciófejlődési megfontolások nem kényszerítenek erre.

náló, aktualizáló szerepéből adódott. Munkánk szempontjából természetesen fontos, hogy alapnyelvi képzőkről és ragokról beszéljünk, de lényegében véve ez mégis egy későbbi állapot visszavetítése olyan korra, amelyben — legalábbis a korábbi szakaszokban — a rag és képző elkülönítése nem lehetséges, és nem is szükséges. A tárgyalt *ć elemet tehát nevezhetjük ugyan lativus ragnak, de arról nem feledkezhetünk meg, hogy ez az irányjelölő elem az alapnyelv viszonyai között nemcsak konkrét térbeli irányt, hanem absztrakt irányt, célt is jelölhetett, vagyis olyan szerkezetekben is szerepelt, amelyeket a mai infinitivus ősenek tekinthetünk. Hogy azután az ilyen nyelvi elemek egyik esetben igenév-képzőként, másik esetben határozóragként fejlődtek tovább, vagy mindkét funkciójuk megmaradt, az már az egyes nyelvek külön fejlődésének magánügye.

*

Cikkem végére érve szeretnék néhány sor erejéig szubjektív lenni. Nem tartozom MÉSZÖLY GEDEON tanítványai közé. Legalábbis ő nem számított engem közéjük. De sokat tanultam tőle, még többet is talán, mint gondolta, s ezért a lekötelezettség és az élete munkássága iránti igaz tisztelet érzésétől vezette az ő emlékének ajánlom e dolgozatot. Céлом az volt, hogy rámutassak MÉSZÖLY GEDEON munkásságának egy olyan, elvi és gyakorlati szempontból fontos területére, melyen a finnugor nyelvtudomány az általa kijelölt úton haladhat tovább rejtettebb nyelvi összefüggések felderítésére.